

notenapparaat, een register, een literatuuropgave en een lijst van bestuurders van de civitas.

Voor het boek zijn onder meer de volgende bronnen gebruikt: de archieven van de civitas, van de academische senaat, van de curatoren van de Universiteit van Amsterdam en van de Algemene studenten vereniging Amsterdam, de jaarboeken van de civitas en ASVA, de persoonlijke collecties van R. H. T. Bleijveld, A. Heertje en S. Piersma en het blad *Folia Civitatis*. Ook de gesprekken met enkele oud-bestuurders van de civitas waren een belangrijke bron van informatie.

Het boek is, ondanks de grote hoeveelheid te verwerken feiten, vlot geschreven en is vooral van belang voor degenen die op enigerlei wijze met de universiteit van Amsterdam verbonden zijn geweest. Met dit boek is er een belangrijke bijdrage geleverd aan de universiteitsgeschiedenis.

Wil Fries

A. G. Verhoef, *Een bevlogen onderneming. Veertig jaar Raptim reisorganisatie 1949-1989* (Dissertatie Nijmegen 1994, Scripta van het Katholiek documentatiecentrum en het Katholiek studiecentrum IV; Nijmegen: KDC/KSC, 1994, 344 blz., ISBN 90 70504 46 4).

Binnen het werkveld van de geschiedenis zijn veel gebieden onontgonnen. Een voorbeeld hiervan is bedrijfsgeschiedenis. Pas de laatste tien jaar begeven historici zich op de paden van dit onderdeel van de economische geschiedenis. Een thema hierbinnen is de geschiedenis van het reisbureau. Het proefschrift van A. G. Verhoef over de katholieke reisorganisatie Raptim vormt een van de eerste grote studies op dit gebied.

De naam Raptim staat voor Romana associatio pro transvehendis itinerantibus missionariis. Het was en is een reisorganisatie die zich vanaf haar oprichting tot op de dag van vandaag ten doel stelt goed en goedkoop vervoer te bieden aan idealistisch ingestelde mensen. Verhoef stelt hierbij dat Raptim letterlijk en figuurlijk een bevlogen onderneming is, die een unieke positie in de reiswereld inneemt.

De schrijver heeft zijn bedrijfshistorische studie theoretisch onderbouwd. Bouwstenen hierbij worden aangeleverd door J. Huizinga, J. F. E. Biasing en H. H. Vleesenbeek. Via Huizinga's omschrijving van geschiedenis, 'Geschiedenis is de geestelijke vorm waarin een cultuur zich rekenschap geeft van haar verleden', komt Verhoef terecht bij Biasing, die voortbouwend op Huizinga's stelling een definitie tracht te geven van bedrijfsgeschiedenis. Voor hem is bedrijfsgeschiedenis de vorm van geschiedschrijving waarbij bedrijven en bedrijfsleven zich rekenschap geven van het voor hen toegankelijk economische verleden. Het is deze definitie die Verhoef tot zijn credo verheft. Van H. H. Vleesenbeek neemt Verhoef de drie onderzoeksvelden bij de beoefening van bedrijfsgeschiedenis over: ten eerste de interne werking van het economisch en organisatorisch systeem, ten tweede de relaties van de onderneming met haar omgeving, voorzover het geen markten betreft, en ten derde de beschrijving en de analyse van en de wijze waarop de ondernemersfunctie in het verleden is uitgeoefend. In deze studie komen deze onderzoeksvelden aan de orde. Verhoef legt de meeste nadruk op het tweede aspect, de relatie van het bedrijf met zijn omgeving. Dit komt, zo stelt de schrijver, omdat in deze studie aan de ondernemersfunctie van Raptim een ideële dimensie kleeft. Dit laatste gegeven zou als leidraad van deze studie kunnen dienen, want spanning tussen commercie en idealisme is eigen aan de geschiedenis van Raptim.

Verhoef vertelt het verhaal van Raptim in chronologische volgorde. Hij behandelt de geschiedenis van deze reisorganisatie van 1949 tot 1989. De veertig jaar die beschreven worden, verdeelt hij in vijf periodes.

De eerste periode loopt van 1947 tot en met 1950. Dit tijdvak kenmerkte zich zoals Verhoef het noemt door 'schuchter idealisme'. Voorzichtig begint Raptim zijn ideële reisbureau. De stichting ontstaat, doordat na de oorlog de missie in Nederland met een internationaal transportprobleem kampt. De vraag naar vervoer van en naar de missielanden is groot. Gedurende de oorlogsjaren is de opleiding van missionarissen immers gecontinueerd, maar zijn aflossingen uitgebleven. De missie neemt het vervoer zelf ter hand en richt een reisorganisatie op. Dit gebeurt in de loop van 1948 en de eerste maanden van 1949 op instigatie van de Verenigde missionarissen. Dit werk wordt voortgezet door de stichting Raptim, die op 12 april 1949 wordt opgericht.

In de periode 1951-1960 is het belangrijkste doel voor Raptim missionarissen in binnen- en buitenland aan zich te binden. Niet alleen verzekert de reisorganisatie zich dan van een grote clientèle, maar heeft ook de mogelijkheid uit te groeien tot een internationale organisatie.

De periode 1960-1970 wordt gekenmerkt door internationalisering. In de achterliggende tien jaar zijn er in verschillende landen Raptim-organisaties opgericht. Uit Nederland komt het verzoek de organisatie centraal te laten besturen vanuit Rome. In 1955 wordt Raptim Rome opgericht. Vanaf het begin bestaan er problemen tussen de Raptims in Rome en Nederland. Het grote twistpunt is de principiële kant van het beleid. Vanuit Rome vindt men dat het de Raptims alleen geoorloofd is reizen voor de missie te organiseren, terwijl men in Nederland de doelstelling van de organisaties wil verbreden. Men pleit niet alleen voor reisverzorging voor missionarissen, maar ook niet-katholieke zendelingen en ontwikkelingswerkers. Ook gaat Raptim middels de 'IT-tours' zakenmensen en familieleden van missionarissen vervoeren. Men probeert deze nieuwe doelgroepen over te dragen aan andere Raptims. In Rome werkt men echter elke poging tot vernieuwing systematisch tegen. Binnen de organisatie wordt er veel aandacht besteed aan dit conflict. Als de algemene oversten van orden en congregaties die Raptim hadden opgericht in het conflict worden betrokken, weten de raad van beheer en het bestuur van Raptim Nederland hen te overtuigen dat zij zich beter uit de Raptim-organisatie kunnen terugtrekken. Dit gebeurt in 1969, met als gevolg dat het overkoepelende Raptim Rome van het toneel verdwijnt. De nationale Raptim-organisaties staan voortaan op zichzelf. De onderlinge band wordt alleen nog beperkt tot een in datzelfde jaar gesloten gentleman's agreement.

Interessant is dat Verhoef deze conflictsituatie in een groter verband plaatst. Hij stelt dat niet alleen de Raptim-organisatie een turbulente periode doormaakt, ook de rooms-katholieke kerk was in de jaren zestig sterk in beweging. Verhoef haalt hierbij de karakterisering van G. A. M. Abbink aan. Deze constateert dat de rooms-katholieke kerk in de jaren zestig een weg doorloopt 'van isolement naar openheid'. Leken en priesters komen vrijer tegenover elkaar en tegenover de buitenwereld te staan. Abbink benadrukt dat de Nederlandse kerkprovincie door haar eigen aard een heftiger crisis doormaakt dan in andere landen het geval is. De onderwerpen die op het tweede Vaticaans concilie aan de orde komen, krijgen in Nederland veel aandacht. Omstrede kwesties binnen de rooms-katholieke kerk in Nederland, zoals de collegiale kerkstructuur, de seksuele moraal, het celibaat en de vernieuwing van de liturgie, doen de conflicten met het centrale gezag in Rome hoog oplaaieren. Vanuit dit gezichtspunt stelt Verhoef, en ik geef hem daarin gelijk, mag worden aangenomen dat er een relatie bestaat tussen deze conflicten en de gezagscrisis tussen Raptim Rome en Raptim Nederland. De schrijver stelt verder dat de veranderende situatie binnen de rooms-katholieke kerk voor de Raptims tot gevolg heeft dat er een toenemende invloed van leken op een van origine missionaire organisatie ontstaat, en dat men zich gaat ontplooiën als commerciële reisorganisatie voor reizen met een ideële doelstelling. De missie en nu ook de zending identificeren zich sterk met ontwikkelingshulp aan de derde

wereld. Het commerciële dient het ideële belang van missie, zending en ontwikkelingswerk. Het gevolg is, volgens Verhoef, dat de spanning tussen commercie en idealisme, die het beleid van Raptim Nederland tot 1970 heeft gekenmerkt, door deze ontwikkeling is verminderd. Men kan stellen dat de beschrijving van Raptim in de periode 1960-1970 een sleutelpositie in dit boek inneemt. Het is namelijk in deze periode dat Raptim Nederland, maar ook Raptim België uitgroeien tot de instellingen die ze nu zijn. De schrijver zegt het niet met zoveel woorden, maar vanuit mijn optiek durf ik te stellen dat Raptim zich eigenlijk vanaf 1970 kon ontplooiën tot een multinational. Anders gezegd: het Raptim van heden ontstaat in deze periode.

In de periode 1970-1980 vindt er bij de Raptims in Nederland en België een sterke internationalisering plaats. Dit heeft een tweetal oorzaken. Men start met de inkoop van intercontinentale lijnvluchten, en de markt voor reizen met een ideëel doel groeit sterk. Zoals mocht blijken uit de beschouwing over de periode 1960 en 1970 ontwikkelt er zich een besef dat Raptim Nederland steeds minder werkt conform een organisatie van de rooms-katholieke kerk. Maar de identiteit van Raptim blijft ideëel bepaald door haar relaties met missie, zending en ontwikkelingswerk.

In de laatste periode die Verhoef beschrijft, 1980-1990, vindt er een samensmelting maar ook een consolidatie plaats tussen de Raptim-organisaties in België en Nederland. Zij groeien uit tot multinationals. In 1988 vindt er een fusie plaats tussen beide organisaties: 'Raptim Intercontinental Holding BV' wordt opgericht. Ondanks de commerciële opzet blijft Raptim verbonden met haar ideële doelstellingen geformuleerd in de periode 1960-1970.

Toch maakt Verhoef bij dit laatste punt een kritische kanttekening. In de conclusie tekent de schrijver aan dat hij de vermenging van idealistische en economische uitgangspunten in de beleidsontwikkeling van Raptim een zwak punt vindt. Hij stelt dat er een duidelijke ont koppeling nodig is van ideële en economische belangen die in de vormgeving van het beleid een rol spelen. Hoe Verhoef die ont koppeling gestalte wil geven, maakt hij jammer genoeg niet duidelijk.

De studie van Verhoef over de reisorganisatie Raptim is over het geheel genomen geslaagd te noemen. Hij werkt zorgvuldig uit wat hij in het begin van zijn dissertatie belooft. Tekstueel komt zijn betoog goed uit de verf. De obligate tabellarische gegevens, ledenlijsten van bestuursleden en foto's die aan het boek zijn toegevoegd, geven een goed aanvullend beeld over Raptim. Toch is het jammer dat, afgezien van de hierboven door mij vermelde opmerking over Verhoefs conclusie, er door de schrijver weinig kritische op- en aanmerkingen over Raptim worden geplaatst. Het blijft hierdoor een sec historische verhandeling overgoten met theoretische saus. In het voorwoord schrijft Verhoef dat 'een onderzoek naar en de boekstaving van de geschiedenis van Raptim tot lering en misschien ook wel tot vermaak strekt'. Waarschijnlijk schrijft Verhoef dit met de hoop dat hij een groot en breed publiek zal boeien met zijn verhandeling over deze reisorganisatie. Helaas mist zijn proefschrift haar doel. In academische zin is zij wel geslaagd. Dat kan bijna niet anders voor een man die over alle bronnen van Raptim kan beschikken en al vanaf 1976 lid van het bestuur, en vanaf 1981 lid van de raad van commissarissen van Raptim is. Maar zijn kennis van de organisatie zorgt ervoor dat hij in een val trapt die voor veel schrijvers van detail-studies klaar ligt: hij blijft te specialistisch zonder zijn onderwerp voldoende brede zetting te geven die het voor leken leesbaar maakt. Daarmee heeft Verhoef een barrière voor zijn eigen boek opgeworpen, niet voor bedrijfshistorici en medewerkers van Raptim, wel voor het bredere lezerspubliek dat de schrijver hoopte te bereiken.

M. Kuitenbrouwer, *De ontdekking van de derde wereld. Beeldvorming en beleid in Nederland 1950-1990* ('s-Gravenhage: Sdu uitgeverij Koninginnegracht, 1994, 277 blz., f34,50, ISBN 90 12 06704 9).

Een goed geschreven, uitdagend geformuleerd betoog over een onderwerp dat nodig eens op deze manier benaderd moest worden, dat is dit voor een niet al te klein publiek bedoeld boek. Wetenschappelijk is het zeker, al bevat het geen noten en moet de lezer zich tevreden stellen met een globaal overzicht van bronnen en literatuur. Wetenschappelijkheid, zo blijkt opnieuw, hoeft het niet alleen te hebben van controleerbaarheid van elke bewering tot in de kleinste details, maar kan haar oorsprong en vervulling ook vinden in de originele en provocerende manier waarop vraagstukken aan de orde worden gesteld. Kuitenbrouwer kijkt kritisch naar de Nederlandse variant van het 'tiers-mondisme', een verschijnsel dat tussen 1950 (het einde van Nederland als betrekkelijk grote koloniale macht) en 1990 (het einde van de Koude Oorlog) vooral onder intellectuelen om zich heen greep. Afstandelijk en soms ironisch licht hij de feiten toe en zoekt hij verklaringen voor het niet zelden nogal geëxalteerde idealisme van de protagonisten van acties tegen de oorlog in Vietnam en voor steun aan Cuba als antipode van het decadente westen. En passant vat hij beter dan een aantal andere, ingewikkelder studies dat hebben gedaan, de kern van het jaren-zestig-denken samen.

Dat denken was alleszins 'wishful': goed bedoeld, maar niet erg scherp van waarneming. Auteurs die schreven dat het westen de derde wereld nog altijd, ook na de 'dekolonisatie', in een koloniale greep hield (Fanon, Myrdal, Frank, Marcuse en vele anderen) konden rekenen op instemming bij een van schaamte over recente, bloedige imperialistische oorlogen vervuld publiek. De Amerikaanse optimistische en 'liberale' kijk op ontwikkelingsvraagstukken raakte meer en meer gecompromiteerd door 'kapitalistische' interventies in landen als de Dominicaanse Republiek en Vietnam. Zo kon communistisch China opkomen als slecht begrepen alternatief en zagen de westerse 'politieke toeristen' ook op andere plaatsen in de wereld slechts wat ze wilden zien. Wie haar vergeten mocht zijn wordt door Kuitenbrouwer pijnlijk herinnerd aan L. Schenk-Sandbergen, die ooit bij Wertheim promoveerde op een hoog van de situatie in China opgevendende studie. Dat haar waarnemingen stoelden op een uitstapje dat nog geen maand duurde, vermocht de verlening van een doctoraat in het Amsterdam van toen niet in de weg te staan.

Ook de manier waarop Nederland wereldpolitiek bedreef ten tijde van de oorlog in Vietnam, krijgt de aandacht die zij in dit kader verdient. De verkramptheid van de regering, vooral in de persoon van minister van buitenlandse zaken Luns, in het goedpraten van wat de Verenigde Staten in Azië deden; een zekere mate van opportunisme — ook de oppositie wist van goedpraten, maar dan vanuit een tegengestelde visie — bij degenen die de kabinetten van Cals, Zijlstra en De Jong bekritiseerden. Opnieuw valt op hoe zenuwachtig die jaren eigenlijk waren. Merkwaaardig toch hoe een tijd waarin blijkens de feiten de gedachtenwisseling in letterlijke zin nauwelijks in aanzien stond, de geschiedenis heeft kunnen ingaan als een periode van wezenlijke discussie. Het was ook het tijdvak van een grootscheepse, zij het niet altijd diepgravende woordenstrijd over het karakter dat ontwikkelingshulp zou moeten hebben. 'Fundis' en 'Realo's' betwistten heftig eikaars gelijk. De eerste groep meende dat deze hulp in de vorm die Nederland er in de praktijk aan gaf moest leiden tot verbreding en verdieping van de kloof tussen rijk en arm in de ontwikkelingslanden. De tweede legde nadruk op verhoging van de nationale inkomens van die landen als voorwaarde voor een grotere welvaart voor allen, inclusief de armsten. Een ontwikkelingseconoom als Tinbergen, toch niet de eerste de beste, werd door de Fundi's regelmatig over de knie gelegd, omdat hij maar niet wilde inzien dat economische